

СУХОДУБ Тетяна,

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії науки та культурології Центру гуманітарної освіти Національної академії наук України

УТОПІЗМ І РЕАЛІЗМ ЯК ТИПИ СОЦІАЛЬНО-ПРОЄКТИВНОГО МИСЛЕННЯ У КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ ДІАЛОГУ

Історія протягом усіх епох супроводжується творенням ідей, які мають здатність у діяльності людей набувати відповідні «статуси» – ідеалів, цінностей, планів, програм, сценаріїв, ідеологем, соціальних міфів, утопій тощо. Кожна з цих складових духовного буття суспільства та людини може позначати соціально-ілюзорну чи реальну підставу соціокультурного перетворення, тим самим демонструвати можливість гармонізації міжособистісних взаємовідносин, зміцнення людяності як принципу суспільного поступу, а може вносити хаос й тим руйнувати усталений життєвий світ, що природньо склався на певний історичний момент. Доволі часто означені складові, особливо коли йдеться про ідеали, ідеології, міфи, утопії, ототожнюють, що є, звісно, неприпустимим. Підставою для такого нелогічного «ототожнення», як правило, слугує їх зв'язок з належним, яке завжди протистоїть у людському бутті сущому, і потребує неуніфікованого свого розуміння, адже уніфіковане тлумачення належного, яке не знає виміру ідеально-реального та ідеально-ілюзорного, як раз і дає підстави для ототожнення ідеалу і утопії, утопії і міфу, соціального міфу і ідеї та ін.

Утопіям в означеному ряду духовно-інтелектуальних витворів, безперечно, належить особливе місце: по-перше, в силу того, що утопічне мислення є й досі доволі популярним жанром, причому не тільки літературним, а й «жанром» мисленневих «вправ» сучасних інтелектуалів, а, по-друге, тип такого міркування є найбільш віддаленим від соціально-історичного «ґрунту» і в цьому міститься

як привабливість утопій, бо це сприяє нічим не обмеженій (як говорять, «бурній») авторській фантазії, надто відірваній від реальності, так і небезпека таких способів практичної орієнтації людини у суспільному світі, бо приводить до історичних трагедій.

Якщо ж аналізувати утопії в аспекті проблеми суспільного перетворення, що традиційно становило і становить предмет філософування, то неможливо обійти питання їх зв'язку з соціально-проективним мисленням, на що вказує навіть етимологічний зміст самого терміну «проект» (від лат. *projectus* – кинутий вперед). Як процес проектування, що так чи інакше орієнтований на попередній образ майбутнього, несе в собі націленість на задуманий стан об'єкта міркування, стосовно якого й має діяти план, задум, так само ці ж виміри має і утопічне мислення. В обох видах «проективного» мислення міститься й певне текстове викладення якогось наміру, цілі, що має реалізуватись. Інакше висловлюючись, утопії також, як і будь-які проекти (наприклад, технологічного процесу чи якоїсь кооперованої форми діяльності), накреслюють образ майбуття, що очікує попереду, звісно, що при умові реалізації випестуваних в утопіях ідей. Тобто, утопії також представляють собою певні інтелектуальні «проекти», ніби «викинуті» «вперед» відносно реальності, тобто такі, що мають по відношенню до неї, до якогось певного суспільного стану випереджаючий його природній розвиток обрис. Останній й має зримо показати утопія. Звідси, утопічне мислення обов'язково орієнтоване саме на зображення «картини» життя, ніби закликаючи уявити, яким би гарним життя могло би бути, якби реалізувалися ті чи інші варіанти окреслених в утопічних планах змін. Звідси, провідним виміром утопічних картин є установка не стільки на майбутнє та ліпше, скільки на можливе (звісно, у межах даного жанру) зображення певного стану світу.

Отже, означене дозволяє розглядати утопії специфічним видом «проектування». Інша справа – наскільки цей «проект» має шанс свого втілення, що і складає предмет як наукового дискурсу щодо утопій, так і реальну проблему суспільно-історичного поступу. Не

зважаючи на те, що в означеному змістовному контексті «проект» отримав свою актуалізацію лише у Новітній час, проєктивне мислення, спираючись на різноманітний понятійно-категоріальний устрій, супроводжувало історію людства від самого початку. Адже суспільство як феномен людського буття не могло і не може знаходитись у стані стагнації, має розвиватися, що можливо принаймні при націленості на майбутнє та на нове. Звідси, і один, і інший виміри соціокультурного буття вимагають міркування над ще не втіленим, ще не реалізованим, але в аксіологічному відношенні привабливим й бажаним, таким, що потенційно може змінити життя не тільки на нове, але й на краще.

Актуалізує тему реалізму та утопізму як типів та принципів мислення й та обставина, що суспільство як феномен людського буття не може жити лише традиційно усталеним. Для суспільно-історичного поступу важливо спиратися на певні нові ідеї, категорії, концепції, мисленнєві моделі розвитку соціальної реальності, які, що важливо усвідомлювати, можуть нести в собі як реалістичний, так і утопічний виміри. В цьому контексті була і залишається привабливою тема пошуку підстав іншого та інакшого світу, такого, в якому могли би створюватись умови для розв'язання нагальних людських проблем. В існування такого світу, навіть при відсутній логічній обґрунтованості його реальної можливості, легко повірити, адже має місце зображення життя, якого прагне людина, яке відкриває їй жадану перспективу, на яку поза усяких застережень їй хочеться сподіватися.

Такого роду альтернатива дійсному світові, причому така, що несе собою ідею не тільки гармонійного, але й «можливого» життя, робить утопію невід'ємною супутницею історичного процесу. Звідси не дивно, що з епохи античності (як і у всій подальшій історії) спостерігалось звернення до утопічного типу мислення (Платон, Ямбул, А. Сен-Симон, Ш. Фур'є, Р. Оуен та ін.). Щоправда, співіснував утопізм поряд і з реалістичним типом соціально-проєктивного мислення. Цю тенденцію яскраво продемонструвала, зокрема, доба Ренесансу, стиль мислення у яку характеризується, з

однієї сторони, політичним реалізмом Н. Макіавеллі і утопізмом Т. Кампанелли, Т. Мора, Т. Мюнцера та ін., з іншої сторони. При цьому варто підкреслити, що і в межах суто утопічних «проєктів» можна побачити певні реалістичні прогнози. Так, наприклад, у «Місті Сонця» Т. Кампанелли передбачається значна роль науки у подальшому розвитку суспільства, доводиться необхідність освіти для народу, справедливого і розумного управління задля прогресивного розвитку суспільства в цілому. В цьому аспекті є сенс також зауважити, що тема справедливості, наприклад, і в наш час є провідною думкою в етико-політико-правовому дискурсі, якою, зокрема, опікуються О. Гьоффе, П. Рікер, Дж. Роулз та ін. Звідси зрозуміло, що утопічні ідеї можуть мати вимір й суспільних ідеалів, за умови відсутності «сліпої» віри в них та дотримання у діях різних реформаторів характерної для ідеалів «відстані» від реальності, за умови розуміння суто ідеальної природи моральнісно-суспільних ідеалів, які ніколи не втілюються в дійсне життя.

Ось чому, з огляду на зазначене, інколи видається чи складається враження, що і творці утопій були обізнані у тонкощах неспівпадіння висунутих ними ідей, ідеалів та реального життя. Але їх віра у ідеальні «інші» світи, яка завдяки Т. Морю стала в цілому означатися поняттям «утопія», просто мала конкретне завдання – захопити людей міркуванням про досконале – й цим, можливо, примусити задуматися щодо реальних проблем реального ж світу. Про це певним чином свідчить і зв'язок у змісті терміну «утопія» двох слів давньогрецької мови: «οὐ» (заперечення чогось) і «τοπος» (місце), що разом означає не тільки «місце, якого немає». Утопію можна перекласти і як відсутнє, нереальне місце, якого, як можна припустити, і ніколи не може бути, але яке бажано мати на увазі. Можливо, саме цим і можна пояснити, що утопічні варіанти перетворення світу як приклади нераціонального «соціального проєктування» проходять через усі культурно-історичні епохи. З іншої сторони, невід'ємність історії та утопії, безпідставна віра у «краще майбутнє» зумовлюються самою людиною, її готовністю

«обманюватися», йти за своєю мрією, навіть всупереч критичній оцінці дійсності. Крім того, поза утопічної віри у краще майбуття навряд чи можливі суспільні рухи, що підкреслює, зокрема, Г. Йонас: «Безсумнівна психологічна цінність утопії, – на думку науковця, – полягає в її здатності надихнути величезні маси людей на певні вчинки й певні страждання, яких зазвичай стимулювати неможливо» [1, с. 246].

На межі ХХ–ХХІ ст. тема утопізму набуває актуальності передусім в аспекті критичної оцінки не стільки самого типу соціально-утопічного проєктивного мислення, скільки окремих ідей і концептуальних підходів, характерних для сучасної історичної доби. Наприклад, Ж. Рюс, методологічно спираючись на ідею «відкритого суспільства» К.-Р. Поппера, закликає віднаходити «нові моделі» суспільного поступу поза минулого модерного «проєкту» мислення: «Ми далеко відійшли від тих фундаментальних засад, які дістали у спадок від Просвітництва та ХІХ сторіччя. Ми позбулися теології і телеології історії. Ми позбулися шкідливої утопії про світ, де панує чиста справедливість» [2, с. 529]. Така думка відтворює доволі типову позицію звинувачення «просвітницького» та «класичного» філософського мислення у націленості на побудову грандіозних, утопічних, в основі своїй – прогресистських, «проєктів» цілковитого, ідеологічно вмотивованого перетворення дійсності. Справді, ідея прогресивного суспільного перетворення закладена у «модерне» мислення. Але коли і за яких умов людина не ставила собі амбітні питання щодо модернізації, тобто оновлення соціального світу в певних значимих для її інтересів аспектах? Та й хіба «нові моделі» суспільного розвитку, на які сподівається автор, не будуть знов-таки спиратися на певні ідеї, які, в свою чергу, позначатимуть певну міру реалізму та утопізму, що містяться в них?

Недарма ж і нині філософи, які, зокрема, розробляють ідеї комунікативної (діалогової) раціональності (К.-О. Апель, Ю. Габермас та ін.), вимушені визначатись у питанні утопізму стосовно власних підходів. Адже прищеплення у суспільних відносинах та соціальних практиках культури діалогу вимагає зважати на такі

принципи публічного дискурсу як реалізм і утопізм. Зокрема, йдеться про те, що визнаючи певний утопічний вимір «комунікативної етики», філософами діалогу підкреслюється, що традиція ця має спиратися на суспільний ідеал лише як на регулятивну ідею в кантівському сенсі, що вона відкидає прикладний характер своїх ціннісно-нормативних настанов, прагне не конструювати новий утопічний світогляд – утопію «суспільства комунікації» та «проєкт» її емпіричної реалізації [див.: 3, с. 173–174]. Звідси, як зазначає А.М. Єрмоленко, «...комунікативна етика постає певним “зняттям” положень утопії, що є водночас і збереженням і відкиданням утопічних інтенцій» [3, с. 174].

Звісно, можна погодитись з настановою віддавати «...перевагу “реформізму без ілюзій”», прагнути позбавитись «будь-якого фаталізму» [див.: 2, с. 170], але не можна не зважати на ту обставину, що проблема соціальних трансформацій при цьому автоматично не вирішується. Отже, можливо, проблема не в самих ідеях, а у відсутності у людей певної культури відношення до ідей? Можливо, шлях заперечення одних ідей та культивування інших (що сприймаються «кращими» тільки в силу їхньої новизни) не позбавляє утопізму як такого, а лише демонструє його новітні форми. А це означає, що завдання філософської освіти, прищеплення здатності мислити в абстракціях, але не абстрактно, проблемно, але не утопічно, критично розуміти як суще, так і належне, залишається актуальним.

Отже, міркуючи над проблемою історичного поступу, можна вибудовувати стратегію розвитку суспільства (на рівні певних програмних документів реформістського спрямування) як раціонально-теоретично обґрунтований погляд у майбуття, а можна – утопію, яка також може виступати у якості «соціального проєкту». Можливість цих двох типів соціально-проєктивного мислення заставляє знов і знов переосмислювати питання щодо підстав історичного руху, аби не впасти черговий раз у небезпеку утопічного мислення, а виходити з реальності як єдино можливої точки відліку стосовно як міркувань про соціальні перетворення,

так і самої практики суспільних змін. Звідси підсумок: ідеали, випестувані різними соціальними «проєктами», впровадити у життя можна лише за умови розуміння світу у його цілісності, об'єктивності, буттєвій багатовимірності та реальності.

Список літератури

1. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / пер. з нім. А. Єрмоленко, В. Єрмоленко. Київ : Лібра, 2001. 400 с.
2. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей: Панорама новітньої науки / пер. з фр. В. Шовкун. Київ : Основи, 1998. 669 с.
3. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія : підручник. Київ : Лібра, 1999. 488 с.